

ექსპედიცია „ჩემო სამშობლო მხარეო“ საქართველოს უძველეს მხარეში, ჯავახეთში პირველ ივნისს გაემგზავრა. 1 ივნისი ჩვენი ქვეყნის მხარეებში ეთნოგრაფიული ექსპედიციების დასაწყისად შემთხვევით არ შერჩეულა. ეს დღე სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა, უწმიდესმა და უნეტარესმა ილია მეორემ ჩვენი განმანათლებლის – წმინდა ნინოს საქართველოში შემოსვლის დღედ დააწესა; ფარავნის ტბასთან, სადაც კაპადოკიიდან ვაზის ჯვრით აღჭურვილმა ქალწულმა შეისვენა და მწყემსებს ქართლის გზა ჰკითხა, უწმიდესის ლოცვა-კურთხევით ღია საკურთხეველი და ვაზის ჯვარი აღიმართა. იქიდან მოყოლებული, წმინდა ნინოს საქართველოში შემოსვლის დღე აქ საზეიმო წირვა-ლოცვით აღინიშნება, რომელსაც მრავალი წლის განმავლობაში თავად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ატარებდა.

არც ის ყოფილა შემთხვევითი, რომ მშობლიური მხარეების ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით დღევანდელი მდგომარეობის შესწავლა, ექსპედიციამ ახალქალაქისა და კუმურდოს ეპარქიით, რომელიც მთელ ჯავახეთს მოიცავს, დაიწყო. იმ სიბრძნიდან გამომდინარე, რომ „რაგინდ მალო, ჭირი თავსა არ დამალავს“, დღეს არავისთვის არაა დაფარული: ისტორიულ ზემო ქართლს, საქართველოში ქრისტიანობისა და სულიერი კულტურის აკვანს, განსაკუთრებით უჭირს და თუ ამ გასაჭირს წაყრუების ნაცვლად თვალს გაბედულად არ გავუსწორებთ და გულთან არ მივიტანთ, ადვილი შესაძლებელია, დღევანდელი საქართველოს საზღვრებში მოქცეულ ზემო ქართლის იმ ნაწილსაც ის ბედი ეწიოს, რაც მის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილს, რომელიც უკვე რამდენიმე საუკუნეა დაკვარგეთ.

მაინც რა პატარაა, მართლაც ხელისგულისოდენა, გმირული ისტორიითა და დიდებული, თავისთავადი კულტურით „დიდების ღირსი“ (ს. ჩიქოვანი) ჩვენი სამშობლო. თბილისიდან საქართველოს უკიდურეს სამხრეთში დაახლოებით სამ საათში ჩავედით. ეს სამი საათიც ისე გაილია, არ გვიგრძვნია. ღმრთის შექმნილი სამყაროს გამოუთქმელ სილამაზეს კიდევ ერთხელ გვაზიარა გვირილებით თერთრად გადაპენტილმა მდელოებმა და ჯერ კიდევ გაზაფხულის სინორჩეშერჩენილმა სიმწვანემ მთების კალთებისა და ვრცლად გადაჭიმული მინდვრებისა. ფარავნის ტბის ჩრდილოეთით აღმართულ მთებს თეთრ, გრძელ ზოლებად ჯერ კიდევ შემორჩენოდა თოვლი. მრავალი საუკუნის წინ გაზაფხულის ბოლოს ამ თოვლშერჩენილმა მთებმა სამხრეთიდან მოსული წმინდა ქალწულის გაკვირვებაც გამოიწვიეს: „ვის უნახავს ვარდობისას თოვლი მთებზე“ (ანა კალანდაძე). ტბის ნაპირთან, ნახევრად ღია ტაძარში საზეიმო წირვას თანამწირველ მღვდლებთან ერთად ახალქალაქის და კუმურდოს მიტროპოლიტი მეუფე ნიკოლოზი აღასრულებდა. ჩვენდა სასიხარულოდ, წირვას ადგილობრივებთან ერთად მრავალი სტუმარიც ესწრებოდა, რომელთა უმეტესობაც თბილისიდან იყო. წირვის შემდეგ მეუფე ნიკოლოზმა ქადაგებაში გაიხსენა, როგორ ჩაეყარა საფუძველი, კათოლიკოს-პატრიარქის ლოცვა-კურთხევით, მღვდელმსახურთა წინამძღოლობით, მორწმუნეთა ჯგუფის მსვლელობას წმ. ნინოს გზით – ფარავნიდან მცხეთამდე. ამ მსვლელობას ჯვრითა და ხატებით კონკრეტული მიზანიც ჰქონდა: ადგილობრივ ქართულ მოსახლეობაში

ათეისტური იდეოლოგიის ბატონობის შედეგად მივიწყებული ქრისტიანული რწმენის აღდგენა-გაცოცხლება. ეს ტრადიცია, რომლის არსებობაც მეოთხედ საუკუნეს ითვლის, წელსაც გაგრძელდა. ახალქალაქისა და კუმურდოს მიტროპოლიტიმა წმინდა ნინოს გზით მსვლელობის მონაწილენი, ძირითადად ახალგაზრდობა, სათითაოდ დალოცა. ისინი გზად ყველა ქართულ სოფლებში შევლენ, სადაც მღვდელმსახურები წირვა-ლოცვებსა და პარაკლისებს აღასრულებენ, მოსანათლავებს მონათლავენ და ჯვარდასანერებს ჯვარს დანერენ.

აქ შევხვდით ახალგაზრდა მასწავლებელს ნანა ხუფენიას, რომელიც პროექტით „ქართული ენა მომავალი წარმატებისათვის“ ახალქალაქის დემირჭიანის სახ. სომხურ სკოლაში თებერვლიდან ქართულ ენასა და ლიტერატურას ასწავლის. ამ ახალგაზრდა ქალბატონმა თავისი ეროვნული თვითშეგნებით, რომელიც სხვა ერების პატივისცემასა და სიყვარულს სრულიადაც არ გამორიცხავს, ძალიან კარგი შთაბეჭდილება დატოვა. საუბრისას მან სრულიად სამართლიანად შენიშნა, რომ, მას შემდეგ, რაც საქართველოს ამ მხარეში სომხური ენის რეგიონულ ენად გამოცხადებაზე დაიწყო საუბარი, მოსახლეობის ინტერესი ქართული ენის შესწავლისადმი შესამჩნევად შემცირდა. მისი აზრით, თვითონ ბავშვები კარგები არიან და თუ ქართული ენის შესწავლაში ჩამორჩებიან, ამის მიზეზი არა სახელმწიფო ენისადმი აგრესიული და მტრული დამოკიდებულებაა, არამედ ჩვეულებრივი ყმანვილური სიზარმაცე, რაც, სამწუხაროდ, ხშირ შემთხვევაში არ ითქმის უფროსებზე. მაგალითად, სკოლის დირექტორმა არც მოწაფეთა სურვილი გაითვალისწინა და არც მათი მშობლების თანხმობა და ქართულის მასწავლებელს უფლება არ მისცა, წაეყვანა ისინი ექსკურსიაზე ახალციხის, ვარძიისა და საფარის მონასტრების მოსანახულებლად. არადა ასეთი ექსკურსიები და მსგავსი ღონისძიებანი როგორ წაადგებოდა ახალგაზრდების იმ ქვეყნის ღირსეულ მოქალაქეებად აღზრდის საქმეს, რომელშიც ისინი ცხოვრობენ.

ქ-ნი ნანა ხუფენიას მსგავსად, ჩვენც ვფიქრობთ, რომ, მიუხედავად მრავალი ხელისშემშლელი პირობისა თუ ხელოვნურად შექმნილი დაბრკოლებისა, განხორციელება პროექტისა – „ქართული ენა მომავალი წარმატებისათვის“ ამ რეგიონის სომხურ სკოლებში აუცილებლად უნდა გაგრძელდეს.

ფარავნის ტბიდან ახალქალაქამდე მხოლოდ ერთი, ისიც ნახევრად ქართული სოფელია შემორჩენილი – **ხოსპიო**, რაც ამ მხარის ტრაგიკულ თავგადასავალზე მეტყველებს, ყველაზე სამწუხარო კი ისაა, რომ ამ ტრაგიკული ისტორიის შემოქმედნი უცხო მტრებზე მეტად პატივმოყვარე ქართველები იყვნენ, რომელნიც ხელისუფლებისა თუ სხვა მიწიერი პრივილეგიების შესანარჩუნებლად არც ერთმანეთს ინდობენ და არც ხალხს და სარწმუნოებრივ-ეროვნულ იდეალებსაც დაუფიქრებლად ღალატობდნენ.

ხოსპიოში პირველად წმ. გიორგის სახელობის დარბაზულ ტაძარს მივადექით. აქვე აღვნიშნავ არასპეციალისტის თვალთ დანახულ ღირსებებს ჯავახეთის ძველი ტაძრებისა, რომელთა უმრავლესობაც დარბაზული სტილისაა, ე. წ. ბაზილიკებს წარმოადგენენ და ძალიან უხდებიან გეოგრაფიულ გარემოს – ზეგანის ვრცლად გადაჭიმულ ალპურ მდელოებსა და ჰორიზონტზე ზვიადად აღმართულ „დაბინდულ ქლიავისფერ“ (გალაკტიონი) მთებს. როგორც წესი, ეს ტაძრები კარგად გათლილი მოწითალო-მონაცრისფრო ქვებითაა მკვიდრად ნაგები. კედლების

სისქე, ალბათ, ორი მიზეზით იყო განპირობებული; ჯავახეთის მკაცრი კლიმატით (ზამთარში აქ ყინვა 30, ხოლო ხანდახან 40°-საც აღწევს) და მტერთა ხშირი შემოსევებით.

წმ. გიორგის ბაზილიკას მდინარე ფარავნის, რომელიც სოფელს ორად ყოფს, მეორე ნაპირზე ფერდობზე აღმართული წმ. ნინოს სახელობის ასევე დარბაზული ტაძარი გადმოჰყურებს. ეს ტაძრები ტყუპის ცალებივით ჰგვანან ერთმანეთს და აქაურთა წარმოდგენით წმ. გიორგისა და წმ. ნინოს სულიერ დაძმობას განასახიერებენ.

ისტორიული სამცხე-საათაბაგოს ოსმალთა დამპყრობელთა მიერ ჩილდირის, ახალციხის საფაშოდ გადაქცევის შემდეგ სოფელ ხოსპიოს ახალქალაქის ბეგები ფალავანდიშვილები განაგებდნენ. ხოსპიო მათ სააგარაკო ადგილად ჰქონიათ; ამიტომ აქ სასახლევ აუშენებიათ და მდ. ფარავანთან აუზიც მოუწყვიათ. რუსეთის მიერ ახალციხის საფაშოს საქართველოსთან შემოერთების შემდეგ პატარა ხოსპიოში, რომელიც დიდი ხოსპიოს პირდაპირ, მდ. ფარავნის მეორე ნაპირზე მდებარეობდა, ვილაც მარტუნის წინამძღოლობით თურქების ბატონობას გამოქცეული სომხები შემოსახლდნენ და სოფელსაც მარტუნი დაარქვეს. შემდეგ ისინი თანდათანობით დიდ ხოსპიოშიც შემოსახლდნენ. დღეს 30-35 ოჯახი მაინც იქნება და, რაც მთავარია, სოფლის საუკეთესო სავარგულები მათ ეკუთვნით. ცხრაკლასიანი სკოლა, რომელიც ფალავანდიშვილების ძველ სასახლეშია გახსნილი, ორენოვანია: ქართულ-სომხური, მაგრამ დირექტორი როგორც წესი, ყოველთვის სომეხია.

სოფლის მკვიდრთაგან პირველად დაახლოებით 10-12 წლის ბიჭები შემოგვხვდნენ: ზაქრო ურუმაშვილი და იროდიონ ვახტანგიშვილი. ბიჭებს გამოვკითხეთ, სად უნდა გვენახა სოფლის თავკაცი, ან ქართული ენისა და ლიტერატურისა და ისტორიის მასწავლებლები, რომელთაც სოფლის დღევანდელი მდგომარეობის შესახებ შეეძლებოდათ საუბარი. გამოდგა, რომ არცერთი მათგანი ამ დროს სოფელში არ იმყოფებოდა. ზაქრომ და იროდიონმა თავის მხრივ მათემატიკის მასწავლებლის, ნინო ინასარიძის ნახვა შემოგვთავაზეს. ცოტა შევეყოყმანდით, რადგან დავეჭვდით მათემატიკის მასწავლებელს ექნებოდა თუ არა პასუხები იმ კითხვებზე, რომლებიც ჩვენ გვანტერესებდა. ბიჭებმა ყოყმანი შეგვატყვეს და დაბეჯითებით გვითხრეს, რომ ნინო მასწავლებელმა ყველაფერი იცოდა. ქ-ნ ნინოს შინ ვესტუმრეთ და მალევე დავრწმუნდით, რომ ბიჭები მართლები იყვნენ, ქ-ნმა ნინომ მშვენივრად იცის არა მხოლოდ ხოსპიოს ისტორია, არამედ სოფლის დღევანდელ მდგომარეობასაც ფხიზლად და ობიექტურად აფასებს. მან გულისტკივილით გვითხრა, რომ ხოსპიოში ქართულ სკოლას მონაფეთა რიცხვის სიმცირის გამო დახურვა ემუქრებოდა. 44 მონაფიდან სკოლას მხოლოდ 11 შემორჩა, დანარჩენები მშობლებმა, უკეთესი პირობების გამო, ახალქალაქის საშუალო სკოლაში გადაიყვანეს. ამგვარი გადაწყვეტილების მიღებაში მშობლებს ახალქალაქის ქართული სკოლის მესვეურებიც დაეხმარნენ ავტობუსის სპეციალური რეისის დაწესებით ყოველ დილით ბავშვების წასაყვანად ხოსპიოდან, რომელიც ახალქალაქს თითქმის ებმის. ქ-ნმა ნინომ იქვე განგვიმარტა, რომ მისი გულისტკივილის მიზეზი არა სამსახურის დაკარგვაა, რადგან უკვე საპენსიო ასაკისაა, არამედ ქართული სკოლის მოსალოდნელი დახურვა, რასაც ადვილი შესაძლებელია, შედეგად ჯავახეთში კიდევ ერთი უძველესი ქართული სოფლის გაქრობა მოჰყვეს.

სკოლის პრობლემებზე საუბრისას ქ-ნი ნინო ე. წ. სასკოლო რეფორმასაც შეეხო და ზუსტად განგვიმარტა, რატომ დანია რეფორმის შედეგად მიღებულმა პროგრამამ მათემატიკის ცოდნის დონე სკოლებში. თუ ადრე მათემატიკური საგნების შესწავლას მონაფე არითმეტიკით იწყებდა, რომელიც მას უფრო რთული მათემატიკური საგნების, მაგალითად, ალგებრის შესასწავლად, ამზადებდა, ახლა ყველაფერი ერთ საგანშია გაერთიანებული, რის შედეგადაც, უკეთეს შემთხვევაში, მონაფე მათემატიკაში არა საფუძვლიან, არამედ ზერეღე, ინფორმაციულ ცოდნას იღებს. ვუსმენდით ქ-ნ ნინოს და ვფიქრობდით, რომ სასკოლო პროგრამებს სწორედ ასეთი, თავიანთი საგნების მცოდნე, გამოცდილი და, რაც მთავარია, ახალგაზრდობასა და შესაბამისად ერის მომავალზე მზრუნველი პედაგოგები უნდა ადგენდნენ.

ხოსპიოს ქართული მოსახლეობა ძირითადად ადგილობრივია: გვარამაძეები, ოსიძეები, მურმანიშვილები, ვახტანგიშვილები, ზაზაძეები, ყავრელიშვილები... მათმა წინაპრებმა შეუძლებელი შეძლეს, თანამოქმედების დიდი ნაწილისგან განსხვავებით, თავის გადასარჩენად არც გამაჰმადიანებულან და გამაჰმადიანების შიშით არც დანარჩენ საქართველოში გადახვეწილან. მხოლოდ რწმენის სიმტკიცითა და მისით გამონვეული ღმრთის განსაკუთრებული წყალობით თუ აიხსნება ის, რომ მათ ოსმალთა ბატონობის გაუსაძლის პირობებში სარწმუნოება მშობლიური მხარის დაუთმობლად შეინარჩუნეს.

მადლობა ღმერთს, რომ ხოსპიოში წმინდა გიორგის სახელობის ტაძარი მოქმედია და აქ წირვა-ლოცვას ეპარქიის მღვდელი მამა ალექსანდრე (ქასრაშვილი) აღასრულებს.

ახალქალაქში ჩასულებს სწორედ მამა ალექსანდრემ გვიმასპინძლა. უწინარესად ზოსიმე კუმურდოელის სახელობის სკოლა-პანსიონს ვესტუმრეთ, რომლის დირექტორიც მამა ალექსანდრე ბრძანდება. სასწავლებელში ახალგაზრდები ძირითადად ორ პროფესიას ეუფლებიან: ხელსაქმეს (მშრალი თექა, ფარდაგების ქსოვა) და ფოტოსა და საოპერატორო-სამონტაჟო ხელოვნებას. სკოლაში ამ ორი პროფესიის შესასწავლად ყოველგვარი პირობაა შექმნილი. საქსოვი დაზგები გერმანელებმა ჩამოუტანეს და დაუმონტაჟეს კიდეც. სასწავლებელთან პანსიონის არსებობა ზემოხსენებულ ხელობათა დაუფლების საშუალებას ახალქალაქიდან დაშორებული სოფლების ახალგაზრდობასაც აძლევს. სკოლის მონაფეთა ნამუშევართა გამოფენის დათვალიერებამ (თექის პანოები, ჩანთები, სათამაშოები, ჯეჯი-მები) დიდი სიხარული განგვაცდევინა. კარგია, როცა ახალგაზრდობა წინაპართა ტრადიციების დაცვისა და გაგრძელების სულისკვეთებით იზრდება.

რაც შეეხება ახალქალაქის ი. ჭავჭავაძის სახ. უმაღლეს საერო სასწავლებელს „ცოდნას“, რომელიც ხან ინსტიტუტად იხსენიება და ხანაც საერთაშორისო უნივერსიტეტად (დირექტორი ჯემა კაროიანი), ისეთ შენობაშია მოთავსებული, რომელიც ვერანაირ მოთხოვნებს იმისათვის, რომ მასში ინსტიტუტი თუ უნივერსიტეტი ფუნქციონირებდეს, ვერ აკმაყოფილებს. როგორც აგვისხნეს, იგი თბილისის ამავე სახელწოდების უნივერსიტეტის (?) ფილიალს წარმოადგენს და მხოლოდ პირველკურსელები ჰყავს, რომელნიც, სწავლას მეორე კურსიდან თითქოს თბილისში, ძირითად სასწავლებელში აგრძელებენ. ჩვენ არ გვიცდია გავრკვეულიყავით ამ გაუგებარ სიტუაციაში („ცოდნის“ დირექტორი ჯემა კაროიანი ხელისუფ-

ლების უყურადღებობისა და ახალციხის ქართული უნივერსიტეტის მხრიდან მტრულ დამოკიდებულებაზე ჩივის, ხოლო უნივერსიტეტის თანამშრომლები ამ სასწავლებლის ფაქტობრივად არარსებობაზე ლაპარაკობენ), რადგან ეს ჩვენს კომპეტენციას სცილდებოდა. ამ მართლაც გაუგებარი სიტუაციის გარკვევით, ალბათ, განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო უნდა დაინტერესდეს.

ახალქალაქის საშუალო ქართული სკოლის დირექტორის ქ-ნი ლეილა ჭინჭარაულის მიწვევით ჩვენ ეს სკოლაც მოვინახულეთ. ამ რამდენიმე ხნის წინ სკოლის ძველი შენობა დაანგრის და მის ადგილზე ახალი ააგეს. სკოლა ნათელი საკლასო ოთახებით, ფართო დერეფნებით, თანამედროვე სასკოლო ინვენტარითა და გამართული სანტექნიკით მართლაც სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ტოვებს. სასიამოვნო შთაბეჭდილება მოახდინა ჩვენზე სასკოლო ბიბლიოთეკამაც, თუმცა კითხვები მაინც გაგვიჩნდა: რამდენად შეეფერება ძირითადად შუშისაგან აგებული შენობა ჯავახეთის მკაცრსა და ყინვიან ზამთარს და როგორ იმოქმედებს ამ სკოლაში შექმნილი მიმზიდველი პირობები ახალქალაქთან შედარებით ახლომდებარე ქართულ სოფლებში სკოლებისა და საერთოდ, ამ სოფლების მომავალზე.

ჩვენ თაყვანი ვეცით მაცხოვრის ტურინის სუდარის ასლს, რომელიც ცალკე შენობაშია დაბრძანებული და ახალქალაქისა და კუმურდოს საკათედრო ტაძარში დავესწარით ლოცვას, რომელიც მამა ალექსანდრემ აღასრულა. ლოცვის შემდეგ მამა ალექსანდრე წმ. ნინოს სახელობის დაუსწრებელ უმაღლეს სასწავლებელში შეგვიძღვა, რომლის რექტორიც თავად ეპარქიის მმართველი მღვდელმთავარი ბრძანდება. აქ წელიწადში სამ-ოთხჯერ ლექციებს ღმრთისმეტყველებასა და მის მონათესავე საგნებში მსმენელებს ქართველ პედაგოგებთან ერთად რუსეთის უმაღლესი სასულიერო სასწავლებლებიდან მოწვეული ცნობილი პროფესორ-მასწავლებლებიც უკითხავენ. არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ სასწავლებელში, საყოფაცხოვრებო პირობების თვალსაზრისით, როგორც პედაგოგების, ასე მსმენელებისთვისაც სრული კომფორტია შექმნილი, რაშიც ჩვენ თავად დავრწმუნდით, როცა მეუფე ნიკოლოზის თავაზიანი შემოთავაზებით, ღამე არა ახალქალაქის სასტუმროში, არამედ აქ გავათენეთ.

ჯავახეთში ყოფნის პირველი დღე ეპარქიის რეზიდენციაში გახსნილი მუზეუმის, რომელსაც მასში წარმოდგენილი საინტერესო და უჩვეულო ექსპონატების გამო სახელმწიფომ მუზეუმის სტატუსი ოფიციალურად მიანიჭა, დათვალიერებითა და მეუფე ნიკოლოზის მიერ ჩვენთვის განეული არაორდინალური გამასპინძლებით დასრულდა.

კვირა დილით, წმ. ნინოს მშობელთა – ღირსთა ზაბულონისა და სოსანას მოსახსენებელ დღეს, საკათედრო ტაძარში წირვა მამა ალექსანდრესთან ერთად ჩვენი ექსპედიციის წევრმა, ვაკის წმ. სამების დეკანოზმა მამა თეიმურაზმა (ბარაბაძე) აღასრულა. წირვის შემდეგ რეზიდენციაში საუზმით გაგვიმასპინძლდნენ და გზაზე დამდგარნი მამა ალექსანდრემ გამოგვაცვილა.

შთაბეჭდილება ჭეშმარიტად ქრისტიანი მოძღვრისა, რომელიც ჩვენზე მამა ალექსანდრემ დატოვა, ჯავახეთის სოფლებში მოგზაურობამ კიდევ უფრო განგვიმტკიცა. გარდა ხოსპიოსი კიდევ რამდენიმე სოფელში მოვისმინეთ მისი სახელი როგორც წირვა-ლოცვის ჩამტარებელისა. ძნელი მისახვედრი არაა, რომ თბილისის მკვიდრი ამ ახალგაზრდა კაცისათვის, რომელიც უკვე ოთხი შვილის მამაა,

(თუმცა ამის შესახებ თვითონ სიტყვაც კი არ უთქვამს) ადვილი არ იქნებოდა დაქალაქის დატოვება და მღვდელმსახურად საქართველოს იმ მხარეში წასვლა, სადაც ყველა პრობლემა, რომელიც დღეს ქვეყნის წინაშე დგას, განსაკუთრებით მტკივნეულად იგრძნობა.

მიუხედავად იმისა, რომ კვირადღე იყო, სოფელ **პტენაში**, რადგან ახალქალაქიდან დაურეკეს და ჩვენი ჩასვლის შესახებ აცნობეს, სკოლაში რამდენიმე მასწავლებელი გველოდებოდა. სოფელში **78** ოჯახი ცხოვრობს; აქედან **38** ადგილობრივია, ხოლო ორმოცი **1989** წელს აჭარიდან გადმოსახლებული. პტენას ცხრაკლასიანი სკოლის შენობა, გარდა იმისა, რომ ნგრევის პირასაა მისული, ვერც ცხრაკლასს იტევს, რადგან მხოლოდ ხუთი სასკოლო ოთახი აქვს. ამიტომ იძულებულნი არიან ორ ცვლად იმუშაონ. შეეფერება თუ არა ის ხუთი საკლასო ოთახიც მოზარდების სასწავლო დაწესებულებას, ეს თავად მკითხველმა განსაჯოს იმ ფოტოს მიხედვით, რომელიც ჩვენი ექსპედიციის წევრებმა გადაიღეს. სივინროვე იმითაც იგრძნობა, რომ ე. წ. სასკოლო ბიბლიოთეკა, რომელიც მხოლოდ რამდენიმე ათეული წიგნისაგან შედგება, სამასწავლებლოშია მოთავსებული.

სკოლის დირექტორს ქ-ნ ირმა ტაბატაძეს, რომელიც ამ დროს სოფელში არ იყოფებოდა, ვერ შევხვდით, მაგრამ არა მხოლოდ სკოლის, არამედ საერთოდ სოფლის პრობლემებზე, დაწყებული კლასების მასწავლებლების, ქალბატონების ჯულიეტა გვარამაძისა და ელზა შანიძის მონათხრობით, სრულიად ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნა. სასკოლო სახელმძღვანელოების განსაკუთრებული სიძვირის გამო, ოჯახებს, რომელთაც ეკონომიკურად უჭირთ, მათი შექმნა არ შეუძლიათ. ამიტომ უფასო სახელმძღვანელოები დიდი დახმარება იქნებოდა მათთვის. არ ვარგა სოფელთან მისასვლელი გზა, მაგრამ, რაც ყველაზე მთავარია, მეზობელი სომხური სოფლებისგან განსხვავებით, არა აქვთ გაზი. ქ-ნი ელზა მამა-პაპათა სარწმუნოებაზე დაბრუნებული აჭარელია, მრავალშვილიანი დედა, ამიტომ იმის გამოც წუხს, რომ არ ჰყავთ მღვდელი, რომელიც წმ. გიორგის სახელობის ბაზილიკაში, რომელიც ამ სოფელში დგას, წირვა-ლოცვას ჩაატარებდა და სოფელს ქრისტიანული წესით (ნათლობა, ჯვრისწერა, პარაკლისი, პანაშვიდი) ცხოვრებაში შეუწყობდა ხელს. ისევ მამა ალექსანდრეს იმედად არიან, მაგრამ იგი რამდენ სოფელს უნდა გასწვდეს, რომელთაც იგივე პრობლემა აქვთ.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ქალბატონებმა მომავალში საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესების იმედიც გამოხატეს, რისი საფუძველიც წელს გაზაფხულზე დარიგებული ვაუჩერები გახდა, რომელთა საშუალებითაც მიწის დახვნა და სოფლის მეურნეობისათვის აუცილებელი იარაღების შექმნა შეძლეს.

ჩუნჩხაში საშუალო სკოლის დირექტორი, პროფესიით ფილოლოგი ემზარ პაპიძე დაგვხვდა. ბ-ნი ემზარი ჯავახეთში **1989** წელს გადმოსახლებულ იმ აჭარელთა რიცხვს ეკუთვნის, რომელმაც ძალით წართმეული სარწმუნოება დაიბრუნა. იგი მონათლული და ჯვარდანერილია. ჩუნჩხის საშუალო სკოლის შენობა ნახევარსაუკუნეზე მეტი ხნის წინ საბავშვო ბაღისთვის ააშენეს. **1989** წელს ჩამოსახლებულ აჭარელთა ხარჯზე მონაფეთა გაზრდილი რიცხვის გამო, სკოლის გვერდით დამხმარე ნაგებობად ფინური სახლი ააგეს, რომელსაც მიუხედავად იმისა, რომ მართლაც სავალალო მდგომარეობაშია, დღეს საკლასო ოთახებად იყენებენ (ბუნებრივია, **88** მონაფეს საბავშვო ბაღად აგებული შენობა ვერ დაიტევს). ბ-ნი ემზარი

უკვე ექვსი წელია, რაც ამ სკოლის დირექტორია. ამ რამდენიმე წლის წინ, სასკოლო ნაგებობათა სურათებით, განათლების სამინისტროს ჩააკითხა. იქ სოფლის ხედები მოიწონეს, რა ლამაზიაო. მერე თითქოს 2011 წელს ასაშენებელ სკოლათა რიცხვში შეიტანეს, მაგრამ საბოლოოდ რემონტის თანხაც კი არ გამოუყვეს. სკოლისთვის კოსმეტიკური რემონტის გაკეთებას თვითონ თანამშრომლები ცდილობენ. არც ბიბლიოთეკარი ჰყავთ და არც ბიბლიოთეკისთვის გამოყოფილი შესაფერისი ფართი. ქვეყანაში პოლიტიკური ვითარების შეცვლა ჯერჯერობით მხოლოდ მასწავლებელთა (მათი რიცხვი 19-ია) ხელფასებზე აისახა: ყველაზე მცირე ხელფასი 350 ლარია.

მიუხედავად ზემოთ აღწერილი პირობებისა, ჩუნჩხის სკოლადამთავრებულთა საკმაოდ დიდი ნაწილი ყოველ წელს უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლის გასაგრძელებლად საერთო ეროვნულ გამოცდებს წარმატებით აბარებს. ეს, ალბათ, განათლებისკენ იმ განსაკუთრებული სწრაფვის გამოძახილია, რომელიც საქართველოს ამ მხარეს ოდითგანვე ახასიათებდა და რომელი ნიშნითაც ჩვენი სამშობლოს ცალკეული კუთხეების დახასიათებისას გრიგოლ ორბელიანმა მესხეთი გამოყო: „მესხი სწავლითა ქებული“.

ბ-ნ ემზარს იმედი აქვს, რომ შეცვლილ პოლიტიკურ ვითარებაში განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროში ჩუნჩხელ ბავშვთა გასაჭირს გულისხმიერებით მოეკიდებიან და უახლოეს მომავალში ახალი სასწავლო წლის დაწყებას ისინიც ახალ შენობაში იზეიმებენ.

ვფიქრობთ, „სამი საუნჯის“ მკითხველებისათვის ინტერესმოკლებული არ იქნება შთაბეჭდილება, რომელიც პტენასა და ჩუნჩხის სკოლებმა, და საერთოდ, ჯავახეთის ქართული სოფლების ყოფამ ჩვენი ექსპედიციის საპატიო წევრებზე – 10 წლის მაკრინესა და 12 წლის ცოტნეზე დატოვეს, რომელსაც აქვე შემოგთავაზებთ.

„მე ვნახე სკოლები, სადაც ბავშვები ზამთარში, ალბათ, სიცვიისაგან იყინებიან. მათი სკოლები, შეიძლება ცუდი შედარება იყოს, მაგრამ მაინც ვიტყვი, ჰგვანან ბოსელს, სადაც წესიერი და შეძლებული კაცი ძროხასაც კი არ შეუშვებდა. მე ვნახე ბავშვები, რომელთაც ერთი მუჭა კამფეტები ისე გაუხარდათ, რომ სიხარულისაგან ცას ეწივნენ. ვნახე კაცი, რომელსაც ქართველების ნახვა ისე გაუხარდა, რომ მზად იყო სასწრაფოდ ცხვრით გაგვმასპინძლებოდა. ეს იყო თემო მოსიძე, რომელიც რვა დედამამიშვილიდან ერთი შერჩა სოფელს და თქვა, რომ სანამ ცოცხალი იყო მშობლიურ მიწას არ მიატოვებდა. მე ვნახე მხარე, სადაც ქართველებზე უკეთ სხვები ცხოვრობენ. საქართველომ უკვე ბევრი მიწა-წყალი დაკარგა და სანამ ეს ულამაზესი მხარეც არ დაგვიკარგავს, ვუშველოთ და გადავარჩინოთ ჯავახეთი“ (ცოტნე მაჭარაშვილი).

„ჩვენ ვნახეთ კუმურდოს ტაძარი, რომელსაც გუმბათი არ ჰქონდა, რადგან რუსეთ-თურქეთის ომის დროს ბომბი დაეცა და მთლიანად ჩამოინგრა. თურქებმა ბომბი, ალბათ, განგებ ესროლეს, რომ ქართველებს ტაძარში ველარ ელოცათ.

როცა სოფლებში ჩამოსახლებულ აჭარლებს ვხვდებოდით, მეზადებოდა კითხვა, რატომ არ უბრუნდებიან ისინი ქრისტიანობას?

არ დამავინწყდება, როგორ უხაროდათ ჩვენი დანახვა, არა ერთსა და ორს, არამედ ყველას, ალბათ, იმიტომ რომ ჯავახეთის ქართულ სოფლებში იშვიათად თუ ჩადის ვინმე მათ მოსაკითხად...“ (მაკრინე მაჭარაშვილი).

სკოლის დირექტორმა სოფლის სხვა პრობლემებიც გაგვაცნო, რომელთა მოგვარებაც აქაურთა სასიცოცხლო ინტერესს შეადგენს. სოფელს არც გაზი აქვს და არც წყალი, მაგრამ განსაკუთრებით მტკივნეულად მაინც უწყლობას განიცდიან. წყალმა, რომელიც არაგვადან მოდის (დღეს იქ სომხები ცხოვრობენ), ვიდრე ჩუნჩხამდე მოაღწევს რვა სომხური სოფელი უნდა გამოიაროს, რომელთა მკვიდრნიც მიწების გატეხვასა და წყლის მოპარვას არ თაკილობენ.

ამ გაზაფხულზე სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებისათვის ვაუჩერების დარიგებით, როგორც ბ-ნმა ემზარმა გვითხრა, ჩუნჩხელებმა დიდი შვება იგრძნეს და იმედიც გაუჩნდათ იმისა, რომ ახალი მთავრობა უყურადღებოდ არც მათ სხვა სასიცოცხლო პრობლემებს დატოვებს და მათ მოგვარებაზეც იზრუნებს. ერთგვარი შვება თვითონ დირექტორმაც იგრძნო. თუ ადრე ახალქალაქის რესურსცენტრში, რომელშიც რვა ქართული სკოლა შედის, თათბირი მხოლოდ მისთვის გაუგებარ სომხურ ენაზე იმართებოდა და ამიტომ არც ესწრებოდა, ახლა თათბირები ქართულსა და რუსულ ენებზე ტარდება. თვითონ რესურსცენტრის უფროსმა ნარსის კარაპეტიანმა ქართული ისე კარგად იცის, რომ ზოგჯერ ქართველებსაც უსწორებს. მის ოჯახს სახელმწიფო ენისადმი პატივისცემა ტრადიციულად მოსდგამს. ქართული მეორე მშობლიურ ენად მიაჩნდა ნარსისის მამას, არსენ კარაპეტიანს, რომელიც ქართული სკოლის დირექტორი იყო და ამ ენაზე ლექსებსაც კი წერდა, და შვილს ნარსისს, რომელიც ნინოწმინდის პოლიციის უფროსია.

ემზარ პაპიძის, ამ ახალგაზრდა კაცის გაცნობამ და მასთან საუბარმა იმედი ჩვენც გაგვიჩინა იმედი იმისა, რომ საქართველოში ყველგან შეხვედებით ადამიანებს, რომელნიც არა მხოლოდ პირადი, არამედ საქვეყნო ინტერესებით ცხოვრობენ და შრომობენ.

ჩუნჩხიდან **კუმურდოსაკენ** გავეშურეთ. მართალია, დღეს იქ არცერთი ქართული ოჯახი არ ცხოვრობს, მაგრამ ჯავახეთიდან კუმურდოს სახელგანთქმული ტაძრის მოულოცველად წამოსვლა, მით უმეტეს, რომ ექსპედიციის წევრთა უმრავლესობას ის ნანახი არ ჰქონდა, არ გვინდოდა. ქართული ხუროთმოძღვრების მშვენიება და სიამაყე, ქართული წარწერებით ყველაზე უხვად დამშვენებული, რუსეთ-თურქეთის ომის დროს თურქული ყუმბარით გუმბათმოგლეჯილი, მაინც წელგამართული დგას ჩვენი წინაპრებისათვის ღმრთისგან მიმადლებულ განსაკუთრებული შემოქმედებითი ნიჭისა და მაღალი გემოვნების უტყუარ დასტურად. აქაურთა მხრიდან ტაძრისადმი გულგრილი დამოკიდებულების სანაცვლოდ, რაზეც მისი ჭინჭარმოდებული კედლები, აქა-იქ მიმოფანტული, ჩამოცვენილი ჩუქურთმიანი ქვები და მოუვლელი ეზო მეტყველებს, ტაძარს დიდებულ იერს მორღვეული გუმბათიდან მომზირალი ლურჯი, ის ღრმა ზეცა უნარჩუნებს, რომლის ქვეშაც საბოლოო სამკვიდროს ვერცერთი მტრად მოსული ვერ ჰპოვებს (ანა კალანდაძე).

კუმურდოდან გასულემა ვრცლად გადაჭიმულ ველ-მინდვრებიდან **ოკამისკენ** მიმავალ გზაზე გასასვლელად საკმაოდ ბევრი დრო დავკარგეთ. ოკამში, სადაც 50 კომლამდე ადგილობრივი ოჯახია (ხუციშვილები, ალექსიშვილები, მიქელაძეები, ოქროაძეები) და ამდენივე სომეხი და ჩამოსახლებული აჭარელი (კახაძეები, შავაძეები, ხმალაძეები, იაკობიძეები, ართმელაძეები, პაქსაძეები, ხოზრევანიძეები), ქართული საშუალო სკოლაც (70-მდე მოწაფე) აქვთ და სომხურიც. ქართულ სკო-

ლას ახალი შენობაც აუშენეს, მაგრამ სოფელში ახალი შენობით მაინცადამაინც კმაყოფილნი არ არიან, რადგან იგი ხისაა და ამდენად ჯავახეთის მკაცრი კლიმატისათვის, განსაკუთრებით ზამთარში, შეუფერებელი. მართალია, უწყლობას და უშუქობას აქაც უჩივიან, მაგრამ ოკამელებს, განსაკუთრებით ნაკვეთების სიმცირე ანუხებთ. ამ მხარეში, სადაც სოფლის მეურნეობის ძირითადი დარგი მესაქონლეობაა, ორი და ორნახევარი ჰექტარი მიწა თითქმის სილატაკეს ნიშნავს. როგორც აგვისნეს, თითოს ხუთ-ხუთი ჰექტარი მაინც უნდა ჰქონდეს, რომ ცხოვრებისთვის ნორმალური პირობები შეიქმნას.

რადგან საღამო ახლოვდებოდა, ხოლო მანქანები უგზობის გამო სწრაფად ვერ მოძრაობდნენ, ექსპედიციის წევრების ნაწილი ოკამში, ქართული სკოლის შენობასთან დავტოვეთ, ხოლო დანარჩენებმა **აზმანასაკენ** გზა ჯიპით გავაგრძელეთ. სოფელში 60-მდე ქართული ოჯახია, რომელთაგან ადგილობრივი და ქრისტიანული მხოლოდ ერთია – მზია მიქელაძისა და მიშა ნათენაძის. ბოლო ხანებში სომხებმა აზმანასაც მიაკითხეს და ახლა მათი ოჯახების რიცხვი 14-ს აღწევს. 3-4 წლის წინ მათ სოფლიდან ჩამოსახლებული აჭარლების გაყრაც კი მოინდომეს იმ მიზეზით, რომ ეს მათი მიწა-წყალი იყო. ადგილობრივებს მეზობელი სომხური სოფლებიდან ავტომატებით შეიარაღებულებიც წამოეშველნენ, მაგრამ, ღმრთის წყალობით, მიზანს ვერ მიაღწიეს. მართალია, სოფელში საშუალო სკოლა აქვთ, მაგრამ ყველა კლასი – არა, რადგან სულ 12 მოწაფე ჰყავთ. საქმე ისაა, რომ აჭარელთა უმრავლესობა თავს აქაურ მკვიდრად არ თვლის, ამიტომ აზმანაში სასაფლაო არ აქვთ, გარდაცვლილებს, ისევე როგორც ოკამელები, აჭარაში მიასვენებენ და ბავშვებიც სასწავლებლად ხულოში მიჰყავთ. ოკამისა და აზმანას აჭარელი მოსახლეობა მუსულმანურ რელიგიას ისე მტკიცედ იცავს, რომ ოკამში ჯამეს გახსნაც კი მოინდომეს, მაგრამ ჯერჯერობით ვერ შეძლეს, რადგან სომხური მოსახლეობის წინააღმდეგობას წააწყდნენ. რაც შეეხება მკვიდრ მართლმადიდებელ ქრისტიანებს, მათი რელიგიური მოთხოვნილებანი დღემდე დაუკმაყოფილებელი რჩება.

2002 წელს მზია მიქელაძემ, რომელიც დაწყებითი კლასების მასწავლებელია (ბარემ აქვე აღვნიშნავთ, რომ სკოლა კერძო სახლშია გახსნილი) და მისმა მეუღლემ ძეგლთა დაცვის სამმართველოს სოფელში მართლმადიდებლური ტაძრის აღდგენის თხოვნით მიმართეს. მათ მოთხოვნას მხარი აჭარლებმაც დაუჭირეს. ტაძარი მართლაც აღდგა და როგორც ჩვენ ვიხილეთ, მშვენივრად გამოიყურება, მაგრამ დაკეტილია და უმოქმედო, რადგან დღემდე უკურთხებელია. მისი კურთხევისა და გახსნის თხოვნით ოჯახი აპირებს საპატრიარქოს მიმართოს. ქ-ნ მზიას და მის მეუღლეს ჯვარი აქვთ დასაწერი, მაგრამ ამ ტაძრის კურთხევასა და გახსნას ელოდებიან, რადგან დიდი სურვილი აქვთ ჯვრისწერა მათსავე სოფელში აღსრულდეს. თუ აქაურ ქრისტიან ქართველებს ერთი მოძღვარიც არ გვეყოლება, ნაკურთხ ტაძარში სანთლებს მაინც ავანთებთო, – გვითხრა ქ-მა მზიამ.

მზია მიქელაძისა და მიშა ნათენაძის ოჯახი მრავლისმეტყველი მაგალითია იმ ქართველებისათვის, რომელთაც საქვეყნო საქმეებისათვის ერთი ნაბიჯის გადადგმაც კი არ უნდათ ისე, თუ მათი სახელი არ წარმოჩნდება და იმ ქართველებისთვისაც, რომელთაც სამშობლოს სამსახური მხოლოდ დიდ-დიდთა საქმეთა აღსრულებით წარმოუდგენიათ და ავიწყდებათ, ან არ იციან, რას ბრძანებს უფალი: **კეთილ**

მონაო სახიერო და სარწმუნოო! მცირედსა ზედა სარწმუნო იქმენ, მრავალსა ზედა დაგადგინო შენ (მთ. XXV, 23).

აფნიაში პირველად პატარა და-ძმა, მიხეილ და თამარ ხუციშვილები შემოგვხვდნენ, როცა ბავშვებს ვკითხეთ, სად შეიძლებოდა სკოლის დირექტორის ან რომელიმე მასწავლებლის ნახვა, მორიდებით იქვე მახლობლად ნაკვეთში მომუშავე ახალგაზრდა კაცზე მიგვითითეს, რომელიც მათი მამა, ისტორია-გეოგრაფიის მასწავლებელი ვეფხვია ხუციშვილი აღმოჩნდა. ვეფხვიამ, რომელსაც ახალციხის უნივერსიტეტი აქვს დამთავრებული, მაშინვე იცნო ჩვენი ექსპედიციის ერთ-ერთი წევრი, ამავე უნივერსიტეტის პროფესორი, ისტორიკოსი ქ-ნი თინა იველაშვილი და მასთან მოულოდნელი შეხვედრით გამონვეული სიხარული გულწრფელად გამოხატა. ვეფხვიასაგან შევიტყვეთ, რომ სოფელში **35** ოჯახი ცხოვრობს, რომელთაგან უმეტესობა ჩამოსახლებული აჭარლებია. ცხრაკლასიან სკოლაში, რომელიც უვარგისი ხის ფინურ შენობაშია მოთავსებული, **23** მონავლე სწავლობს. ვაუჩერების დარიგებით ახალი მთავრობისაგან ზრუნვა აფნიაშიც იგრძნეს; ამ მხარის უკვე ჩამოთვლილ ქართულ სოფლებთა მსგავსად, უგზობა, უგაზობა და უწყლობა აქაურთაც აწუხებთ.

სოფელში **VIII** საუკუნის ნატაძრალზე **XV** საუკუნეში აგებული წმ. დემეტრეს სახელობის ეკლესია დგას, რომელშიც წირვა შეიძლება ორ-სამ კვირაში ერთხელ ჩატარდეს, მაშინ, როცა მეზობელ გოგაშენში წმ. გიორგის სახელობის ტაძარში წირვა-ლოცვის ჩასატარებლად მამა ცოტნე და მამა დავითი თბილისიდან ამოდიან.

გოგაშენში შესულებს თვალში გვეცა ერთად თავმოყრილი სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა და მართლაც კაპიტალური, ახლად გარემონტებული საშუალო სკოლის შენობა. ჯავახეთის ამ ერთ-ერთ უძველეს სოფელში **70**-მდე კომლი ცხოვრობს, ძირითადად ადგილობრივები: გოხაძეები, ნათენაძეები, ხოსიტაშვილები, ბერიძეები, თაქთაქაძეები, ხუციშვილები. ჩამოსახლებული აჭარლებიდან მხოლოდ სამი ოჯახი დარჩა, დანარჩენები უკან დაბრუნდნენ. სოფელს შესანიშნავი მდებარეობა აქვს. ჯავახეთის ზეგნიდან ის მტკვრის ულამაზეს ხეობას და მდინარის მოპირდაპირე ნაპირას, მთის კალთაზე კლდეში ნაკვეთ დიდებულ ქალაქს – ვარძიას გადაჰყურებს. სკოლის კარგ შენობასთან ერთად გოგაშენელებს კარგი საბანკეტო დარბაზიც აქვთ, მაგრამ უგაზობასა და უწყლობას აქაც ისევე უჩივიან, როგორც ჯავახეთის თითქმის ყველა ქართულ სოფელში.

გოგაშენში ვერც ვეფხვია ხუციშვილის დის, ქ-ნი ლალი გოხაძის გულწრფელად შემოთავაზებული მასპინძლობა მივიღეთ და ვერც აფნიელი თემო მოსიძისა, რომელიც დარჩენას გულით გვევედრებოდა და გვპირდებოდა, რომ ბატკნით გამასპინძლებისთვის დიდხანს არ გვალოდინებდა (სხვათა შორის თემო მოსიძე რვა დაძმადან ყველაზე უმცროსია, რომელმაც უფროსებისაგან განსხვავებით, მამა-პაპათა სამკვიდრებელს ვერ უღალატა და სოფელი ვერ მიატოვა) რადგან ჯავახეთის ზეგანზე საღამოს ბინდი წვებოდა, უგზობას ტრაფარეტების არარსებობაც დაემატებოდა და შეიძლებოდა უკან დაბრუნებისას ღამის სიბნელეში გზა ვერ გაგვეგნო და ნინონმინდისკენ მიმავალ ტრასაზე ვერ გავსულიყავით.

ასე რომ, ორი დღე ჯავახეთის ყველა ქართული სოფლის მოსახლეებლად საკმარისი არ გამოდგა და თბილისში იმ გადაწყვეტილებით დავბრუნდით, რომ დარჩენილ სოფლებს უახლოეს შაბათ-კვირას ვესტუმრებოდით.

კვირას 15 ივნისს ჯავახეთში ისევ გავემგზავრეთ. ამჯერად მხოლოდ ერთი დღით. **ფოკაში** წმ. ნინოს სახელობის მშვენიერი ძველი ტაძრისა და მისივე სახელობის დედათა მონასტრის მოსახლეებლად შევიარეთ. დედა შუშანიკმა ტაძრის კარები გაგვიღო და მისი მოლოცვის საშუალება მოგვცა. ტაძრის ინტერიერს აქაური დედების მიერ ტიხრული მინაწერით შექმნილი ხატები ამშვენებს. რაც შეეხება ფერწერულ ხატებს, მონასტერი მათ ათონის წმ. მთის ბერებს უკვეთავს და იქიდან იღებს.

როგორც დედა შუშანიკმა გვითხრა, თუმცა თავდაპირველად გაუჭირდათ, მაგრამ შემდეგ სომხები თანდათანობით შეეჩვივნენ სოფლის შუაგულში ქართული მონასტრის არსებობას და ახლა მათთან საკმაოდ კარგი და მშვიდი ურთიერთობა აქვთ. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველების მხრიდან ეროვნული ინტერესების ყოველგვარ გამოვლინებას მწვავე რეაქციით პასუხობენ და მშვიდობიანი ურთიერთობაც საფრთხის ქვეშ დგება.

ამ მხარისათვის დამახასიათებელი დიდთოვლიანობისა და მკაცრი ყინვების გამო, მონასტერი თითქმის რვა თვის განმავლობაში გარე სამყაროს მოწყვეტილია, მაგრამ დედებმა კარგად იციან მათი მონასტრის მნიშვნელობა არა მხოლოდ ჯავახეთის, არამედ მთელი საქართველოსათვის და ეს შეგნებაც ეხმარებათ, რომ ხანგრძლივი ზამთარი ლოცვასა და შრომაში უდრტვინველად გალიონ.

პირველად **სპასოვკას** ვესტუმრეთ. სოფელს დღემდე დუხობორების მიერ შერქმეული სახელი შერჩა, რომელნიც აქ XIX საუკუნეში რუსეთიდან გადმოასახლეს და XX საუკუნის ბოლოს წავიდნენ. სპასოვკაში 63 ოჯახი ცხოვრობს, მათგან 45 ქართულია, 17 სომხური, ხოლო ერთი დუხობორების. ქართულ ოჯახებს ძირითადად აჭარიდან ჩამოსახლებულები შეადგენენ. მართლმადიდებლური ქრისტიანობის აღმსარებელი მხოლოდ ორი ოჯახია. სახლები აჭარლებისთვის სოფლიდან წასული დუხობორებისაგან ძირითადად მერაბ კოსტავას ფონდს შეუსყიდია 1989-90 წლებში, 2000 წელს 10-12 ოჯახისთვის სახლები ედუარდ შევარდნაძის ფონდის მიერაც იქნა შესყიდული.

სოფელს აქვს ქართული საშუალო სკოლა, რომელშიც 70-მდე მოწაფე სწავლობს. როგორც სოფლის ცენტრში თავშეყრილმა ქართველებმა გვითხრეს, ვაუჩერები აქ მხოლოდ მოსახლეობის 30%-მა მიიღო, რადგან ისინი, ვისაც ხუთ ჰექტარზე მეტი მიწა აღმოაჩნდა, ფერმერთა სიაში შეიტანეს. როგორც ჯავახეთის სხვა სოფლებში, აქაც გლეხი, რომელსაც მხოლოდ 2-2,5 ჰექტარი მიწა აქვს, ღარიბია და იძულებულია სხვა სოფლებში იმათ დაუდგეს მოჯამაგირედ, ვინც ასობით ჰექტარ მიწას ფლობს. სოფლელებმა არც ის დაგვიმალეს, რა პასუხი მოისმინეს სომეხი გამგებლისაგან, როცა ამ რამდენიმე წლის წინ მიწების იჯარით აღება ითხოვეს: საიდანაც ჩამოგრეკეს, იქით გაერეკეთო (სტილი დაცულია). სამაგიეროდ, მიწა იჯარით სომეხს მისცეს და ახლა აჭარლებს, რომელთა ნაწილსაც აქაური პირობებისათვის მინიმალური 2,5 ჰექტარიც კი არ აქვს, მიწაზე თავისი უფლების დამადასტურებელ საბუთს უფრიალებს.

სპასოვკელმა ქართველებმა უსამართლობის სამხილებლად ახალციხის სასამართლოში საჩივარი შეიტანეს. საქმეს გამომძიებელი ემზარ ტატილაშვილი იძიებს და ისინი მის შედეგს მოთმინებითა და იმედით ელოდებიან.

ვენეციეთ თამაზ მეკვიძისა და ნაზი გოგილაშვილის ქრისტიანულ ოჯახს. ქ-მა ნაზიმ სიამაყით გაიხსენა, რომ იგი თვით საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა ილია II-ემ დალოცა, როცა აქ სტუმრად ბრძანდებოდა და შემოგვჩივლა, რომ კალენდრის უქონლობის გამო, ვერ აღნიშნავდა და ვერ დღესასწაულობდა ქრისტიანულ დღესასწაულებს. ბედად ჩვენი გამომცემლობის მიერ გამოცემული კალენდრის ერთი ეგზემპლარი აღმოგვაჩნდა, რომელიც ქ-ნ ნაზის სიამოვნებით ვაჩუქეთ და მისი დიდი მადლობაც დავიმსახურეთ.

ორლოვკაში 66 ოჯახიდან მხოლოდ ათია ქართული, **50** სომხურია, ხოლო ექვსი – დუხობორების. ქართველების სიმცირის მიუხედავად, სოფლის საშუალო სკოლაში სომხურთან ერთად ქართული სექტორიც არსებობს. ქართველები აჭარიდან აქ პირველად **1989** წელს მერაბ კოსტავას ფონდმა ჩამოასახლა, ხოლო **2002**-ში შევარდნაძის ფონდმა. მათი ნაწილი, როგორც აქაურებმა გვითხრეს, სომხებმა გააქციეს და უკან დაბრუნება აიძულეს. მათ საუბარში ისიც გვითხრეს, რომ სოფელს ძირითადად მდიდარი სომხები, ძმები ელოიანები განაგებენ.

გორელოვკაში ყველაზე მეტი დუხობორი შემორჩა, – **30**-მდე ოჯახი. სულ სოფელში **350** ოჯახია, აქიდან ქართული **98**-ია, დანარჩენი **128** – სომხური. ქართულ სკოლას საკუთარი შენობა არ აქვს. რუსული, სომხური და ქართული სკოლები ერთ შენობაშია მოთავსებული. ამიტომ მოსწავლეები სამ ცვლაში სწავლობენ. საინტერესოა ეს ცვლები როგორაა განაწილებული: პირველ ცვლაში რუსულად სწავლობენ, მეორეში – სომხურად, ხოლო მესამეში – ქართულად. **98** ქართული ოჯახიდან **15** ქრისტიანულია. ჩამოსახლებული აჭარლები, ისევე როგორც სპასოვკელები და ორლოვკელები, ძირითადად მინის სიმცირეს და სასმელი წყლის უქონლობას უჩივიან. მიუხედავად იმისა, რომ შარშან წყლის არხისათვის **27.000** ლარი გამოყვეს, წყლის ნაკადს მომატება არ დატყობია. სად წავიდა, რაში დაიხარჯა გამოყოფილი თანხა არავინ იცის. წელს წყლის მილიც გასკდა და არც მისი გამოცვლისათვის ზრუნავს ვინმე.

სოფელს სულ **7500** ჰექტარი მიწა აქვს. მის დიდ ნაწილს ზაფხულობით მარნეულელი თათრები ქირაობენ საძოვრებად, მაშინ როცა აქაურ ქართველებს არც სათიბი ყოფნით და არც საკარტოფილე მიწა. აქაურები ფიქრობენ, რომ **7500** ჰექტრიდან **1000** ჰექტარი მაინც უნდა გადანაწილდეს ქართულ ოჯახებზე, რათა მათ ცხოვრების ნორმალური პირობების შექმნა შეძლონ.

გორელოვკადან **სამებაში**, რომელიც ბოლო ქართული სოფელია და სომხეთის საზღვართან მდებარეობს, ნამდვილი ქართული სტუმართმოყვარეობით გამორჩეულმა გორელოვკის ქართული საშუალო სკოლის დირექტორის, მარინე ვაჭარაძის მეუღლემ, თამაზ ნიქაცაძემ საკუთარი ავტომანქანით გაგვაცილა.

სამებაში სულ ოცი ოჯახი ცხოვრობს, აქიდან **11** ქართულია, **7** სომხური და ორიც დუხობორების.

სოფელს აქვს ქართული საშუალო სკოლა, რომელშიც **17** მოსწავლე სწავლობს. სკოლის დირექტორი ნუკრი წყარუაშვილია, საქართველოსთვის ბრძოლაგარდახდილი ახალგაზრდა კაცი.

სამეხელე ქართველების ძირითადი სატკივარიც იგივე აღმოჩნდა, რაც საერთოდ ამ მხარის ქართული მოსახლეობისა. სოფლის საძოვრები ძირითადად ადრინდელმა გამგებელმა, ეროვნებით სომეხმა დაისაკუთრა, რომელსაც გამგეობაში დღესაც თანამდებობა უკავია. მითვისებულ საძოვრებს იგი მუდანლოელ თათრებზე აქირავებს. ამასწინათ თათრებმა სოფლის მწყემსი სცემეს, რომელმაც საქონელი წყლის დასალევად მათ მიერ დაქირავებულ საძოვარზე შერეკა.

სამეხელეშიც ქართველები კოსტავას ფონდის მიერ დუხობორებისაგან ნაყიდ სახლებში ცხოვრობენ და თვეში ქირის სახით 15 ლარს იხდიან. მერაბ კოსტავას ფონდის პარალელურად დაშნაკთა პარტიამ კომიტეტი შექმნა სომხური ოჯახებისთვის სახლების შესყიდვის მიზნით.

სასმელი წყლის პრობლემა სამეხელეშიც გადაუჭრელია. როგორც ერთმა ქალბატონმა ბრძანა, აქედან თუ რამე წასვლას აიძულებს, ეს უწყლობა იქნება. წყალს აქ ყდანოვიდან იღებენ; ყოველდღე რომ ჩართული ჰქონდეთ, თვეში 70 ლარი უნდა გადაიხადონ, რაც მათთვის საკმაოდ დიდი თანხაა. ამიტომ იძულებულნი არიან, ყოველ მესამე დღეს ჩართონ, რაც გადასახადს 7-8 ლარამდე ამცირებს.

ამ საზღვრისპირა სოფელში მცხოვრებმა ქართველებმა განსაკუთრებული სითბოთი და სიხარულით მიგვიღეს. ჩანდა, რომ ყურადღება გაუხარდათ. სოფლის ბოლოს გვაჩვენეს ადგილი, სადაც წინა საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს ტაძრის ასაგები ადგილი იკურთხა და ჯვარიც აღიმართა. ხის ჯვარი ახლაც დგას, მაგრამ ტაძრისთვის ჯერ საძირკველიც კი არაა გათხრილი. ბუნებრივია, ეს პატარა სოფელი, რომელსაც მრავალი საყოფაცხოვრებო პრობლემა აწუხებს, ტაძრის აგებას მხოლოდ საკუთარი ძალებით ვერ შეძლებს.

კოთელია, ეს ის სოფელია, რომელიც სამცხე-ჯავახეთის ისტორიის გაცნობის შემდეგ ჩემთვის არა მხოლოდ მესხების, არამედ საერთოდ ქართველობის გაუტყეველობის სიმბოლოდ იქცა. ამ სოფელმა მრავალგზისი ანიოკება-დარბევის, აყრა-გადასახლების მიუხედავად არა მხოლოდ ეროვნება და სარწმუნოება შეინარჩუნა, არამედ დღემდე მხოლოდ და მხოლოდ ქართულ სოფლად დარჩა. თვითონ აქაურები მას ჯავახეთის დედოფალს უწოდებენ.

კოთელიაში უკვე საღამო წამოგვეწია და ვჩქარობდით, ამიტომ მხოლოდ ბიბლიოთეკის გამგესთან ქ-ნ ლამარა ხუციშვილთან გასაუბრება შევძელით. სოფელში დღეს 160 ქართული ოჯახი ცხოვრობს: ზედგენიძეები, ბერიძეები, ხუციშვილები, აჩელაშვილები, ბიბლურიძეები, ზარიძეები, ხმალაძეები, ფანჯაკიძეები.

სოფელში XVII ს-ის ტაძარი დგას წმ. ივლიტა და კვირიკეს სახელობისა, რომელშიც წირვა-ლოცვა თუმცა არა ყოველ კვირას, მაგრამ დღესასწაულებზე სრულდება და ისევ და ისევ მამა ალექსანდრეს მიერ.

სოფლის საშუალო სკოლაში 112 მოწაფე და 22 მასწავლებელია. ამ სოფლისათვის დამახასიათებელი ტრადიციების ერთგვარ გაგრძელებად გვეჩვენა ის ფაქტი, რომ წელს წმ. ნინოს გზით მსვლელობას ფარავნიდან მცხეთამდე ოთხი აქაური მოწაფეც შეუერთდა. როგორც ქ-ნმა ლამარამ გვითხრა, ახალგაზრდობა საერთოდ დიდ ინტერესს იჩენს საკუთარი სარწმუნოებისა და ისტორიისადმი.

ბიბლიოთეკა, რომელსაც სოფლის ბიბლიოთეკისათვის საკმაოდ დიდი, 10.000 წიგნადი ფონდი აქვს, მართალია, სრულიად შეუფერებელ შენობაშია მოთავსებული, მაგრამ სამაგიეროდ გაოცებასა და აღფრთოვანებას იწვევს წესრიგითა და სი-

სუფთავით, რომელიც ამგვარ შენობაში საკმაოდ ძნელი დასაცავია. წიგნები და-
ლაგებულია თემატურადაც და ანბანურადაც, ხოლო სკოლის მონაფეებისათვის –
ასაკის მიხედვითაც.

ქ-ნი ლამარა პროფესიით ბიბლიოთეკარია და მისი ამ საქმის ცოდნა, გემოვნება
და მზრუნველობა აქ ყველაფერს ატყვია, მათ შორის კედელზე გაკრულ, ჩარჩოში
ჩასმულ ხელით ნაწერ გაზეთსაც კი.

წლევიანდელ გაზაფხულზე მთავრობისაგან გამოჩენილი მზრუნველობით
კმაყოფილება კოთელიელებმაც გამოხატეს. სოფელში არა მხოლოდ ვაუჩერები,
არამედ სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკაც შეიტანეს და კიდევ, რაც მთავარია, კა-
ჭრეთში მექანიზაციის კურსების გავლით, ახალგაზრდობა დაასაქმეს.

ბარალეთში 280 კომლიდან ქართული მხოლოდ **50-მდე** ოჯახია. სოფელში
ხმალაძეები, მურჯიკნელები, გოგალაძეები, გვარამაძეები, მელიქიძეები ცხოვრო-
ბენ. ბარალეთში ქართული სკოლა ცალკე არსებობს და მასში **32** მონაფე სწავ-
ლობს. სოფელში არსებობს დედათა მონასტერი, რომელშიც ორი მონაზონი ცხო-
ვრობს. სამწუხაროდ, დედებთან შეხვედრა ვერ მოვახერხეთ, რადგამ ისინი მახლო-
ბელ მთაზე ტაძრის მოსალოცად იყვნენ წასულნი.

ჯავახეთის ბევრი სხვა ქართული სოფლისგან განსხვავებით ბარალეთელები,
მართალია, უგაზობასა და უწყლობას არ უჩივიან, მაგრამ დანარჩენი საქართვე-
ლოსგან გულისხმიერი დამოკიდებულებასა და მზრუნველობას საჭიროებენ, ისევე
როგორც საერთოდ ჯავახეთის მთელი ქართველობა, რომელიც მძიმე საყოფაცხო-
ვრებო პირობებში, წინაპართა მსგავსი გამძლეობით, დაუჩივლელად ინარჩუნებს,
ქართველების სისხლით მორწყულ მიწა-წყალს რათა ისიც ისე არ დაკვარგოთ,
როგორც ისტორიული მესხეთის ნაწილი – დიდებული ტაო-კლარჯეთი.

უკან სხვა – ახალქალაქი – ასპინძა – ახალციხის გზით დავბრუნდით. ეს გზა
ციხე-ქალაქ ხერთვისამდე ჯავახეთის ზეგანის გასწვრივ მდ. ფარავნის ვინროსა და
შეკრულ ხეობას მიჰყვება, რომელსაც თითქოს თავის თავში აქვს აღბეჭდილი მეს-
ხეთის ტრაგიზმით აღსავსე, მაგრამ მაინც დიდებული ისტორია და რაღაც გა-
მოუთქმელი ძალით შენც ამ ისტორიის ცოცხლად განცდას გაიძულებს.

დაბოლოს, ჯავახეთში ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მონაწილენი იყვნენ:
ჟურნალ „სამი საუნჯის“ რედაქტორი, საპატრიარქოს გამომცემლობის თავმჯდო-
მარის მოადგილე, ექსპედიციის ხელმძღვანელი გრიგოლ რუხაძე, საპატრიარქოს
გამომცემლობის თანამშრომლები დეკანოზი თეიმურაზი (ბარაბაძე) და ქეთევან
მეტრეველი, თეიმურაზ დვალი, ალექსანდრე უთურგაული, რუსუდან ჭანტურია,
გიორგი და ეკა მაჭარაშვილები, და რაც მთავარია, ყმანვილები: კასია, თათია,
გიორგი და ბარბარე ბარაბაძეები და ცოტნე, მაკრინე და ანასტასია მაჭარაშვი-
ლები.